

Methodological approaches to the study of addictive disorders in patients with schizophrenia

The article presents the main methodological approaches to the study of addictive disorders in patients with schizophrenia. Presented conceptual-category analysis of the terms used to qualify the addictive pathology in psychiatric patients. Described and systematized basic scientific views and approaches to dealing with this issue. Sources - 5.

Key words: *social stigma, comorbid pathology, psychological resistance, symptoms, substance use, dependence, psychosis.*

Овсянніков Марк Вадимович - доктор медичних наук, доцент кафедри психіатрії Ростовського державного медичного університету.

УДК 159.922.23:165.194

Пастух Л.В.

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ СЕНЗИТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті наведено результати апробації програми розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти. Визначено динаміку змін у розвитку сензитивності особистості та її складових. Доведено ефективність та результативність впровадження програми. Джерел – 12

Ключові слова: *практичні психологи, сензитивність особистості, програма розвитку сензитивності, ефективність програми*

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення ефективності діяльності практичних психологів системи освіти зумовила нагальність вивчення їх професійно важливих якостей в умовах трансформаційних змін в суспільстві. У цьому контексті особливої ваги набуває дослідження сензитивності особистості фахівців психологічної служби системи освіти в силу специфіки їх функціональних обов'язків, основних напрямів, видів та форм роботи. Адже сензитивність, як свідчать результати теоретичного аналізу літератури [9 та ін.] є складною інтегративною якістю особистості; особливою, такою, що має емоційну природу, чутливістю до психічних станів інших, їх намірів, цінностей та цілей, здібністю сприймати оточуючий і внутрішній світ, яка дозволяє професіоналам різних рівнів легко орієнтуватись у людських взаємовідносинах, гармонізувати свою поведінку та емоції.

Констатуючи значущість сензитивності для забезпечення ефективності фахової діяльності, зазначаємо, що недостатній рівень розвитку цієї професійно важливої якості виявлений нами у частини практичних психологів освітніх закладів у ході констатувального експерименту, може бути зумовлений як відсутністю спеціальної психологічної підготовки з розвитку даної якості, так і недостатньою науково-методичною розробленістю змісту особистісної підготовки в процесі професійного становлення практичних психологів закладів освіти. Наведені положення вказують на необхідність спеціальної розробки й апробації

програми розвитку сензитивності у процесі фахового становлення практичних психологів системи освіти та дослідження її ефективності та результативності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відзначаючи наявність широкого переліку публікацій з проблематики фахової діяльності практичних психологів (Г. С. Абрамова [1], М. О. Амінов [2], І. В. Вачков [3], І. Б. Гриншпун [3], І. В. Дубровіна [5], В. Г. Панок [8], Н. В. Пророк [10], Н. С. Пряжников [4], Н. В. Чепелева [18], Т. С. Яценко [19] та ін.), зазначимо, що на сьогодні існують різні погляди на проблему професійно важливих якостей практикуючого психолога; вчені подають різні за обсягом та змістом переліки таких якостей. При цьому ряд науковців відзначають сензитивність як професійно важливу якість практичних психологів закладів освіти (М. А. Амінов [2], О. О. Грейліх [4], І. В. Дубровіна [5], Ю. М. Смельянов [6], М. В. Молоканов [7], Л. П. Смашна [4], Н. В. Чепелева [11] та ін.).

Однак питання дослідження проблематики особливостей розвитку сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти розглядалось науковцями-психологами епізодично, фрагментарно. На сьогодні залишаються не розкритими питання, які стосуються ефективності впровадження програм, що спрямовані на розвиток сензитивності особистості практичних психологів системи освіти.

Саме тому **мета статті** – здійснити аналіз ефективності програми розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти в умовах спеціально організованого навчання.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Апробацію програми розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти (формульвальний експеримент) проведено в 2014-2015 рр. на базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. У дослідженні взяло участь 62 практичних психологів системи освіти області, з яких 31 особа складала експериментальну групу і 31 – контрольну. Статистичне опрацювання результатів апробації програми сензитивності особистості практичних психологів системи освіти здійснювалося за допомогою програмного пакета SPSS 17.0 for Windows.

В експериментальній групі реалізація програми розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти проходила системно, цілісно, відповідно до психологічних умов, принципів, які забезпечувалися визначеними методами, прийомами та техніками тренінгової роботи. Формульвальний експеримент завершився контрольним тестуванням. У контрольній групі ми провели лише два діагностичних зрізи.

Тривалість програми розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти складала 72 години, з яких 52 годин – аудиторних занять, 20 годин – самостійної роботи.

Аналіз результатів впровадження програми розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти у процес курсів підвищення кваліфікації практичних психологів при Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти засвідчив її ефективність для розвитку сензитивності особистості фахівців означеної категорії.

У наведених у табл. 1.1 даних показано результати діагностичних зрізів до й після формульвального експерименту в експериментальній і контрольній групах. Дані представлено у відсотках від загальної кількості досліджуваних. Порівняння отриманих результатів здійснювалося за критеріями знаків і χ^2 .

Як бачимо з порівняльного аналізу результатів, поданих у табл. 1, до формувального експерименту (1 зріз), між *експериментальною* й *контрольною* групами відсутні істотні відмінності у рівнях розвитку сензитивності. Результати після формувального експерименту (2 зріз) в експериментальній групі свідчать про наявність значної позитивної динаміки показників сензитивності. У контрольній групі динаміка цих показників не є статично значущою.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку (кількість досліджуваних, у %)					
	До формувального експерименту			Після формувального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	16,7	52,4	31,0	14,3	57,1	28,6
Експериментальна	15,0	52,5	32,5	2,5	62,5	35,0

Аналіз результатів впровадження програми розвитку *сензитивності особистості практичних психологів системи освіти* довів її ефективність. Це підтверджується тим, що в експериментальній групі між результатами першого та другого зрізів були зафіксовані статистично значущі відмінності у рівнях сензитивності особистості практичних психологів системи освіти : зростання високого рівня розвитку з 32,5% до 35,0%, середнього з 52,5% до 62,5% та зменшення низького рівня – з 15,0% до 2,5% ($p < 0,05?$).

Натомість, у контрольній групі за результатами першого та другого зрізів констатовано незначну розбіжність, яка не є статично значущою і в цілому не позначається на рівнях розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти Так, дещо зменшилася кількість досліджуваних практичних психологів з низьким рівнем з 16,7% до 14,3 % та високим рівнем з 31,0 % до 28,6 %. При цьому, було констатовано зростання кількості респондентів з середнім рівнем з 52,4% до 57,1 %.

Таким чином, можна констатувати, що при апробації програми формувального експерименту збільшилася кількість практичних психологів із високим і середнім рівнями сензитивності та зменшилась кількість із низьким. Як наслідок, респонденти експериментальної групи відрізнялися ширшою обізнаністю щодо сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів, їх високим рівнем емоційної обізнаності та здатністю до розпізнавання емоцій інших людей; високим рівнем саморозуміння, адекватністю самооцінки й більш вираженою емпатією; а також більш високим рівнем уміння доволіно управляти своїми емоціями у поведінці та мотивацією до надання психологічної допомоги з урахуванням почуттів і станів клієнтів тощо.

Подальший порівняльний аналіз результатів дослідження першого (до початку формувального експерименту) та другого (після завершення формувального експерименту) зрізів в *експериментальній* та *контрольній* групах був спрямований на вивчення змін у рівнях

розвитку складових сензитивності особистості практичних психологів системи освіти: мотиваційної, когнітивної, емоційної, поведінкової, психофізіологічної.

Узагальнені результати порівняльного аналізу за рівнями розвитку мотиваційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку мотиваційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку мотиваційної складової сензитивності (кількість досліджуваних, у %)					
	До формуального експерименту			Після формуального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	14,3	69,0	16,7	14,3	69,0	16,7
Експериментальна	15,0	67,5	17,5	2,5	72,5	25,0

Як бачимо з табл. 2, в експериментальній групі між результатами першого (до початку формуального експерименту) та другого (після завершення формуального експерименту) зрівів зафіксовані статистично значущі відмінності у рівнях розвитку мотиваційної складової сензитивності особистості практичних психологів системи освіти: значне зростання кількості досліджуваних з високим рівнем розвитку мотиваційної складової сензитивності (з 17,5% до 25,0%) та середнім рівнем (з 67,5% до 72,5%); та зменшення кількості досліджуваних із низьким рівнем розвитку цієї складової (з 15,0% до 2,5%) ($p < 0,05$). У той час, коли показники рівнів розвитку мотиваційної складової сензитивності між результатами першого (до початку формуального експерименту) та другого (після завершення формуального експерименту) зрівів у контрольній групі суттєво не змінилися.

Щодо динаміки розвитку когнітивної складової сензитивності, узагальнені результати порівняльного аналізу за рівнями розвитку цієї складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту представлені у табл.3.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку когнітивної складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку когнітивної складової сензитивності (кількість досліджуваних, у %)					
	До формуального експерименту			Після формуального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	26,2	57,1	16,7	26,2	51,7	16,7
Експериментальна	27,5	55,0	17,5	2,5	57,5	40,0

Як свідчать результати порівняльного аналізу, показники рівнів розвитку когнітивної складової сензитивності між результатами першого (до початку формувального експерименту) та другого (після завершення формувального експерименту) зрізів у контрольній групі не змінилися. А в експериментальній групі відбулось зростання кількості досліджуваних з високим рівнем розвитку когнітивної складової сензитивності (з 17,5% до 40,0%) та середнім рівнем (з 55,0% до 57,5%); та зменшення кількості досліджуваних із низьким рівнем розвитку цієї складової (з 27,5% до 2,5%) ($p < 0,05$).

Завдяки цьому практичні психологи в експериментальній групі відрізнялись більш високим рівнем обізнаності про сензитивність та інші професійно важливі якості; саморозуміння, адекватністю самооцінки; знаннями змісту, проявів чинників та факторів розвитку сенситивності особистості.

Проаналізуємо зміни в розвитку емоційної складової сензитивності за узагальненими результатами порівняльного аналізу щодо рівняв розвитку цієї складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту, які представлені у табл. 4.

Таблиця 4

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку емоційної складової сензитивності (кількість досліджуваних, у %)					
	До формувального експерименту			Після формувального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	28,6	59,5	11,9	19,0	64,3	16,7
Експериментальна	27,5	62,5	10,0	5,0	65,0	30,0

Як бачимо з даних, поданих у табл. 4, зміни в розвитку емоційної складової відбулись і в контрольній, і в експериментальній групах. Але в експериментальній групі вони були значно більшими. Зокрема, якщо показники низького рівня емоційної складової зменшилися у контрольній групі з 28,6% до 19,0%, то у експериментальній групі – з 27,5% до 5,0% досліджуваних ($p < 0,05?$).. У той же час, втричі зросли показники високого рівня емоційної складової сензитивності у експериментальній групі (з 10,0% до 30,0%) у порівнянні з контрольною групою, де зростання не було таким значним, а проявилось у збільшенні показників з 11,9% до 16,7% респондентів. Констатовано незначне зростання показників середнього рівня емоційної складової сензитивності у експериментальній групі з 62,5% до 65,0% досліджуваних та дещо більше у контрольній – з 59,5% до 64,3%.

Отримані дані свідчать, що учасники формувального експерименту стали краще обізнаними про емоційні стани, більш відкриті до сприйняття переживань та почуттів інших; краще здатні до розуміння інших та емпатійнішими.

Розглянемо динаміку змін у розвитку поведінкової складової сензитивності за узагальненими результатами порівняльного аналізу щодо рівнів розвитку цієї складової

сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту, які представлені у табл. 5

Таблиця 5

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку поведінкової складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку поведінкової складової сензитивності (кількість досліджуваних, у %)					
	До формуального експерименту			Після формуального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	45,2	45,2	9,5	38,1	50,0	11,9
Експериментальна	42,5	47,5	10,0	10,0	65,0	25,0

Як показують дані, подані в табл. 5, значно більші зміни у розвитку поведінкової складової відбулись в експериментальній групі та незначні в контрольній. Так, в експериментальній зменшились показники низького рівня поведінкової складової сензитивності з 42,5% до 10,0% досліджуваних, а в контрольній лише з 45,2% до 38,1%. А кількість респондентів з високим рівнем у експериментальній збільшилась з 10,0% до 25,0%, у контрольній – з 9,5% до 11,9%. Виявлено більше зростання показників середнього рівня з 47,5% до 65,0 у експериментальній групі ($p < 0,05?$), в той час, коли у контрольній – з 45,2% до 50,0%.

Отже, практичні психологи, які брали участь у формуальному експерименті, відрізнялись більш розвинутою сукупністю умінь та навичок, що дозволяють: довільно управляти своїми емоціями у поведінці в залежності від особливостей ситуації та надавати психологічну допомогу з урахуванням почуттів і станів клієнтів, обирати оптимальний рівень самоконтролю у міжособистісній взаємодії.

Проаналізуємо динаміку змін у рівнях розвитку психофізіологічної складової, поданих у табл.6

Таблиця 6

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку психофізіологічної складової сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку психофізіологічної складової складової сензитивності (кількість досліджуваних, у %)					
	До формуального експерименту			Після формуального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	31,0	50,0	19,0	31,0	50,0	19,0
Експериментальна	30,0	50,0	20,0	25,0	55,0	20,0

Як свідчать дані, подані в табл. 6. зовсім не відбулось змін у розвитку психофізіологічної складової в контрольній групі та було виявлено незначні в експериментальній. Зокрема, в експериментальній групі залишились незмінними показники високого рівня, на 5% зменшились показники низького рівня (з 30,0% до 25,0%), а при цьому на 5% збільшились показники середнього (50,0% до 55,0%). На нашу думку, це пояснюється тим, що специфіка цієї складової не дає можливостей для значних змін у її розвитку. І нашим завданням у роботі з цією складовою, в першу чергу, є робота, яка спрямована на акцентування уваги практичних психологів на необхідності пізнавати свої індивідуальні психофізіологічні особливості та врахуванні їх впливу на діагностико-консультативну, корекційну та інші обов'язкові види професійної діяльності.

Підсумовуючи порівняльний аналіз за рівнями розвитку кожної із складових сензитивності практичних психологів системи освіти, узагальнимо динаміку розвитку складових в експериментальній групі на початку та після проведення експерименту, подану у табл. 7.

Таблиця 7

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку складових сензитивності практичних психологів системи освіти в експериментальній групі на початку та після проведення експерименту

Складові сензитивності	Рівні та показники розвитку складових сензитивності (кількість досліджуваних, у %)					
	До формувального експерименту			Після формувального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
мотиваційна	15,0	67,5	17,5	2,5	72,5	25,0
когнітивна	27,5	55,0	17,5	2,5	57,5	40,0
емоційна	27,5	62,5	10,0	5,0	65,0	30,0
поведінкова	42,5	47,5	10,0	10,0	65,0	25,0
психофізіол	30,0	50,0	20,0	25,0	55,0	20,0

Як бачимо з даних, поданих у табл. 7, найбільші показники щодо зростання високого рівня виявлено в емоційній складовій (втричі зросла кількість респондентів з високим рівнем емоційної складової сензитивності; з 10,0% до 30,0%) та когнітивній складовій (майже вдвічі збільшилась кількість досліджуваних з високим рівнем когнітивної складової; з 17,5% до 40%). Практично не зафіксовано змін у респондентів з високим рівнем розвитку психофізіологічній складовій, а зменшення на 5% кількості респондентів з низьким і одночасно зростання на 5% досліджуваних із середнім рівнем, швидше за все, можна проінтерпритувати не як власне зміни у розвитку складової, а більш точніше та усвідомлюваніше оцінювання досліджуваними своїх індивідуальних психофізіологічних особливостей під впливом проведеної теоретико-практичної роботи в процесі реалізації програми з розвитку сензитивності.

У цілому можна констатувати, що проведений порівняльний аналіз результатів дослідження розробленої програми тренінгу показав позитивні зміни, серед яких, на нашу думку, необхідно відзначити:

1) Підвищення рівня емоційної складової сензитивності, проявами якого поряд з підвищенням рівня емоційної обізнаності та емпатійних здібностей, на думку респондентів, викладеній у підсумковій анкеті є:

- розвиток здатностей більш точно розуміти і вербалізувати свої почуття й емоційні стани;

- проведення аналізу щодо адекватності/неадекватності своїх емоційних реакцій.

Практичні психологи, які брали участь у програмі розвитку сензитивності, відрізнялись вираженою здатністю до децентрації, більш позитивним баченням інших, швидкою орієнтацією у ситуаціях взаємодії, переважанням демократичних і альтруїстських стратегій взаємодії порівняно із досліджуваними контрольної групи.

Також респонденти експериментальної групи проявляли справжній інтерес, розуміння значущості й цінності особистості іншого, не допускали відчуженості й байдужості щодо переживань іншого, були більш терпимі до недоліків інших. Усі вказані прояви характерні для прояву емпатійного емпіричного референта емоційної складової сензитивності.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що програма розвитку сензитивності сприяє розвитку емпатії – значущій професійно важливій якості практичного психолога системи освіти.

2) Зростання рівня поведінкової складової сензитивності, що засвідчило підвищення рівня умінь довільно управляти своїми емоціями у поведінці; подальший розвиток рівня самоконтролю у міжособистісній взаємодії, а також, до позитивних результатів учасники віднесли те, що вони:

- отримали емоційну підтримку з боку групи, що посприяло зміцненню відчуття власної цінності, послабленню захисних механізмів, і як наслідок зростанню відкритості, активності й спонтанності;

- стали більш щирими та відкритими у ставленні до себе й інших людей;

- підвищили почуття відповідальності за свої слова, міміку, жести, інші прояви власних станів;

- стали вільнішими у вираженні власних негативних і позитивних почуттів.

3) У розвитку когнітивної складової сензитивності практичних психологів системи освіти: після формувального експерименту констатовано зростання обізнаності досліджуваних щодо проблеми сензитивності, як професійно важливої якості практичних психологів та підвищення рівня саморозуміння й адекватності самооцінки. А також завдяки отриманій інформації в рамках проведення програми практичні психологи отримали можливість актуалізувати та розширити свої знання з питань:

- чинників ефективності фахової діяльності практичних психологів системи освіти;

- змісту, проявів, структури та факторів розвитку сензитивності особистості.

Крім того, практичні психологи експериментальної групи відрізнялись більш позитивним сприйняттям себе, кращими показниками щодо адекватності самооцінювання.

4) Підвищення рівня мотиваційної складової сензитивності, знайшло вираження в зростанні орієнтації досліджуваних на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом та мотивації до надання допомоги з врахуванням почуттів та станів клієнтів. А також, до позитивних результатів підвищення рівня цієї складової учасники віднесли те, що вони: проаналізували особливості професійної діяльності в залежності від домінування у них різних мотивів фахової діяльності

Для дослідження ефективності програми з розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти, на нашу думку, важливим є аналіз інформації, отриманої на основі спостережень за поведінкою учасників та даних анкети зворотного зв'язку. Тому під час проведення формувального експерименту велика увага нами приділялася спостереженню за діями досліджуваних, що дало можливість зафіксувати зміни, що відбулися в поведінці учасників експериментальної групи.

Так, у процесі проведення роботи спостерігалось зростання зацікавленості досліджуваних різними підходами до розуміння сензитивності; до розвитку власних професійно важливих особистісних якостей; до проходження в подальшому тренінгів особистісного зростання, тренінгів з розвитку сензитивності, асертивності, емпатійних, рефлексивних та інших професійно важливих здібностей та чинників підвищення ефективності фахової діяльності.

Про ефективність впровадження програми з розвитку сензитивності свідчать результати узагальнення анкети зворотного зв'язку, проведеної на завершення роботи групи.

Зокрема, 91% респондентів експериментальної групи оцінили рівень власної результативності програми за теоретико-практичними надбаннями як високий, а 9% як середній.

Відповідаючи на запитання анкети, досліджувані повідомили про те, що участь у програмі з розвитку сензитивності особистості допомогла їм розширити обізнаність про сензитивність як професійно важливу якість, актуалізувати та розширити теоретичні знання; краще пізнати себе, самоактуалізуватись. А також, здобути навички більш точного оцінювання власного стану та станів й настроїв інших. При цьому, частина респондентів відзначила, що участь в програмі посприяла в цілому покращенню психологічного клімату в колективі, згуртуванню, зав'язуванню й налагодженню контактів між колегами, які вони планують підтримувати й розширювати в подальшому.

У відповідях на запитання щодо оцінювання рівня спілкування, налагодження міжособистісної взаємодії в групі – 98% респондентів відзначили високий рівень, а 2% - середній.

У анкеті зворотного зв'язку всі респонденти одноголосно зазначили, що планують в подальшому у професійній діяльності використовувати знання, отримані завдяки участі у програмі з розвитку сензитивності особистості. При цьому зазначають, що будуть використовувати отриману інформацію не тільки для подальшого власного професійного розвитку, а також на семінарах, тренінгах, практикумах та інших формах роботи з педагогами з метою розвитку комунікативних, емпатійних, рефлексивних, перцептивних та інших здібностей цих фахівців.

Висновки. Таким чином, отримані та проаналізовані результати впровадження програми розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти дають підстави вважати, що реалізація програми в цілому посприяла розвитку цієї професійно важливої якості, а також розвитку установок на рефлексію; самопізнання; програмування та проектування подальшого професійного та особистісного зростання; самореалізацію фахівців означеної категорії.

Література

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. – М. : Академия,

1996. – 224 с.
2. Аминов Н. А. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов / Н. А. Аминов, М. В. Молоканов // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13, № 5. – С. 104-109.
  3. Вачков И. В. Введение в профессию «психолог»/ И. В. Вачков, И. Б. Гриншпун, Н. С. Пряжников // Москва-Воронеж : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2002. – 255 с.
  4. Грейліх О. О. Професійно важливі якості практичного психолога як предмет наукового дослідження / О. О. Грейліх, Л. П. Смашна // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Педагогіка. Психологія. Філософія. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 25. – С. 287-288.
  5. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба / И. В. Дубовина. – М. : Педагогика, 1991. – 232 с.
  6. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. / Ю. Н. Емельянов. – Л. : ЛГУ, 1985 – 166 с.
  7. Молоканов М. В. Влияние личностных особенностей на профессиональный выбор в практической психологии / М. В. Молоканов // Психологический журнал. – 1998. – № 2. – С. 79-97.
  8. Панок В. Г. Психологічна служба: навч.-метод. посіб. для студ. і викладачів / В. Г. Панок – Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.
  9. Пастух Л. В. Модель сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2014. – Вип. 2(34). – С. 231-239.
  10. Пророк Н. В. Практичний психолог: професійно важливі якості / Н. В. Пророк // Психологія. – 2002. – № 1(33). – С. 16-17.
  11. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка психолога-практика / Н. В. Чепелева // Персонал. – 2000. – № 5. – С. 17-19.
  12. Яценко Т. С. Активное социально-психологическое обучение : теория, процесс, практика: учеб. пособ. для студ., слушателей и препод. по специальности «Психология» / Т. С. Яценко. – Хмельницкий : Изд-во НАПВУ, М. : Изд-во СИП РИА, 2002. – 792 с.

Транслітерація

1. Abramova G.S. Introduction to practical psychology / G.S. Abramova. – М.: Akademiia, 1996. – 224 p.
2. Aminov N.A. On components of the special abilities of future school psychologists / N.A. Aminov, M.V. Molokanov // Psychological Journal. - 1992. - Т. 13, No 5. – p. 104-109.
3. Vachkov I. Introduction to "psychologist" profession / I.V. Vachkov, I.B. Grinshpun, N.S. Pryazhnikov. - Moscow-Voronezh: Publishing house of Moscow psycho-social institute - 2002. –255 p.
4. Hreilih O.O. Professionally important qualities of appliedpsychologist as a subject of research / O.O. Hreilih, L.P. Smashna // Humanitarian Bulletin of GrygoriySkovorodaPereiaslav-Khmelnitskyi Pedagogical University: Pedagogy. Psychology. Philosophy. - Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2012. - Vol. 25. - p. 287-288.
5. Dubrovina I.V. School Psychological Service / I.V. Dubovina. - М.: Pedagogics, 1991. – p. 232.

6. Emelianov Y.N. Active socio-psychological training./ Y.N. Emelianov. - L: Leningrad State University, 1985 – p. 166.
7. Molokanov M.V. Influence of personality characteristics on the professional choice in practical psychology / M.V. Molokanov // Psychological journal. – 1998. – № 2. – p. 79-97.
8. Panok V.G. Psychological Service: Study guide for students and teachers / V.G. Panok – Kamianets-Podilskyi: LLC Printing house Ruta, 2012. – p. 488.
9. Pastukh L.V. Model sensory personality psychologists of educational institutions / LV Pastukh // Theoretical and applied problems of psychology: Coll. Science. works of East Ukrainian National University. Dal. - 2014 - Vol. 2 (34). - P. 231-239.
9. Prorok N.V. Practical psychologist: professionally important qualities / N.V. Prorok // Psychology. – 2002. – № 1 (33). – p. 16 – 17.
10. Chepelieva N.V. Psychologists and trainees individual education / N.V. Chepelieva // Personal. – 2000. – № 5. – p. 17 – 19.
11. Yatsenko T.S. Active socio-psychological training: theory, process, practice: [study guide for students, trainees and teachers in specialty "Psychology"] / T.S. Yatsenko. – Khmelnitskiy: Publ. NAPVU, M: Publ. SIP RIA, 2002. – 792p.

Пастух Л.В.

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ СЕНЗИТИВНОСТИ ЛИЧНОСТИ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлены результаты апробации программы развития сензитивности личности практических психологов системы образования. Определено динамику изменений развития сензитивности личности и ее составляющих. Доказана эффективность и результативность внедрения программы. Источники – 12.

Ключевые слова: практические психологи, сензитивность личности, программа развития сензитивности.

Pastukh L.V.

ANALYSIS OF EFFICIENCY PSYCHOLOGICAL PROGRAMS OF DEVELOPMENT SENSORY PRACTICAL PSYCHOLOGIST EDUCATION SYSTEM

The results of sensory testing program for the development of personality psychologists education system. Determined the dynamics of sensory changes in personality and its components. The efficiency and effectiveness of the program. Sources - 12

Key words: practical psychologists, sensory personality, sensory development program, the program's effectiveness

Пастух Людмила Василівна – завідувач обласним центром практичної психології та соціальної роботи Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Хмельницький.